

КУЛЬТУРА ЯК ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА

Дана стаття присвячена дослідженню культури як комплексного еволюційного інформаційного утворення, котре формується з трьох взаємодіючих та взаємообумовлених онтологічних основ: духовного, ментального та матеріально-знакового.

Ключові слова: культура, антропологічний підхід, аксіологічний підхід, знаково-символічний підхід, інформаційно-семіотичний підхід, знання, соціальний досвід, соціальна інформація, інформаційні носії

The article focuses on the research of the concept culture as a complex creation of evolution and information comprising three interacting ontological bases: spiritual, mental and sign material.

Key words: culture, anthropological approach, axiological approach, sign symbolic approach, information-semiotic approach, knowledge, social experience, social information, information technology.

Сучасний період – це час небувалих та безпрецедентних інформаційно-технічних досягнень людства, час радикальних інформаційних інновацій, фундаментального інформаційного прогресу в усіх основних галузях життєдіяльності суспільства. Всі ці складові являють собою сучасну людську культуру, котра знаходиться під впливом стрімкого всеохоплюючого постійного інформаційного оновлення. Поступово культура та інформація стають двома взаємовизначальними і нероздільними поняттями.

Синтез інформації та культури простежується на підставі уявлень про їх схожість, відмінності і форми взаємоперетворень. Ці два феномени мають багато спільних рис. Однією з них є глобальність (узагальненість, універсальність), що виражається в багатогранності зв'язків з реальністю, різними способами людської діяльності.

Інформація – одне із ключових понять сучасної епохи, внаслідок розвитку якого з'явилися такі поняття як *інформаційне суспільство* та *інформаційна цивілізація*. Для інформації немає державних кордонів і частин світу – вона носить тотальний, пронизуючий характер. Настільки ж широкі й межі культури, яка перетинається з мистецтвом, мораллю, релігією, наукою і в якомусь сенсі розчиняється в них.

Іншою важливою рисою, що визначає спільність цих понять, є взаємообумовленість їх існування. Тобто культурні процеси реалізуються через інформаційні, і навпаки. Ефективне функціонування культури можливе лише через механізми збирання, обробки, зберігання і розповсюдження інформації про середовище, в якому вона (культура) існує.

Інформація й культура є семіотичними знаковими системами, для яких характерні знаковість і текстуальність. Культура, через багатогранність тлумачень, розглядається як сукупність артефактів, смислів, знаків, тобто як інформаційний процес. Цей очевидний з позиції сучасності зв'язок між ними і визначає потребу в новому підході до розгляду культури та її сутності.

Мета статті – сформулювати уявлення про культуру як інформаційну систему.

Наукові праці зарубіжних учених Д.Белла, З. Бжезінського, Ж. Бодрійяра, Ю. Габермаса, П. Дракера, М. Кастельса, Й. Масуди, М. Пората та інших формують теоретичну основу дослідження та допомагають осмислити проблеми соціокультурних змін у суспільстві. Аналіз теорій інформаційного суспільства показує, що інтеграційні процеси у культурі обумовлені не тільки впровадженням комунікаційних технологій, але й розвитком об'єктивних історичних передумов формування світової спільноти. Цей аспект розглядається в наукових концепціях Р.Дарендорфа, М.Маклюена, Е.Тоффлера та інших.

В останні десятиріччя на теренах пострадянських держав з'явилося досить багато цікавих досліджень таких вчених як А.С. Кармін, Ю.М. Лотман, Л.В. Скворцов, А.В. Соловійов, П.А. Сорокін, В.С. Стюпін, А.Д. Урсул, В.М. Шейко, Р.О. Якобсон тощо.

Початок третього тисячоліття ознаменувався незгасаючим інтересом до різноманітних фундаментальних і часткових проблем такого складного і багатогранного явища, як культура, нестримним бажанням досягнути і зрозуміти саму її суть. Світовий фонд наукових досліджень і розробок у цій галузі стрімко поповнюється. До сотень вже існуючих визначень культури додаються все нові й нові. Таке розмаїття поглядів, відсутність єдиного підходу до того, що таке культура, не лише свідчать про багатогранність і багатоаспектність цього феномена, але й обумовлюють можливість цілеспрямованого інтегрування результатів роботи представників різних наукових галузей. Це сприяло б як розширенню, так і упорядкуванню існуючого багатоманіття думок та точок зору на культуру, одночасно сприяючи їй більш глибинному і в той же час всебічному та всеосяжному розумінню.

Культура в якості об'єкта вивчення потрапляє у фокус уваги не лише соціально-гуманітарних дисциплін. Інтерес різного роду до культури проявляють і філософські, і природничі, і технічні науки.

В галузі соціально-гуманітарних наук виділяють три основні й тісно взаємопов'язані підходи дослідження культури: антропологічний, аксіологічний і знаково-символічний. Вони розглядають культуру з різних позицій.

З позиції *антропологічного підходу* культура, як реальний історично змінний образ життя людей, охоплює все різноманіття видів людської діяльності. Як відмічає А.С. Кармін, в антропологічному розумінні культура включає в себе все, що створено людьми і характеризує їх життя в певних історичних умовах [2; 10]. Антропологічний підхід розвивається в різних напрямках, серед яких можна виділити еволюціоністський, біологічний, діяльнісний, психологічний і функціональний. Залежно від напрямку міняється і ракурс розгляду культури. Наприклад, Е.Б. Тайлор визначає культуру як сукупність знань, мистецтва, моралі, права, звичаїв та інших особливостей, притаманних людині як члену суспільства [10;36]. Праці Г.В. Гегеля задають інший напрям в розумінні культури – як специфічного результату здатності людини до діяльності, тобто творчої активності по перетворенню себе і навколишнього світу. З позиції даного напрямку культура розглядається як спосіб діяльності, як система позабіологічних способів програмування активності людей у суспільстві. На думку Е. Хатчинса, культура – це адаптаційний процес, акумулюючий часткові рішення проблем, що виникають; це процес людського пізнання, що протікає як всередині, так і поза людською психікою; процес, в якому беруть участь повсякденні культурні практики людини [13; 23]. А згідно з М. Коулом культура може бути

представлена як цілісна сукупність артефактів, накопичених соціальною групою в процесі її історичного розвитку.

Важливу роль у становленні *аксіологічного підходу* відіграли роботи В. Віндельбанда і Г. Ріккєрта, які, показавши розбіжність між «науками про природу» і «науками про культуру», особливу увагу приділяють «цінностям», що перетворюють частину дійсності в об'єкти культури. Сутність цінностей – в їх значущості, а не в їх наявності. Культура – це процес втілення цінностей, «сукупність об'єктів, пов'язаних із загальнозначимими цінностями». Г. Ріккєрт стверджує, що «в усіх проявах культури ми завжди знайдемо втілення будь-якої визнаної людиною цінності, заради якої ці явища і створені, або вони вже існували раніше» [5, 56]. Дана позиція підтримана багатьма вченими. Так, зокрема, П.А Сорокін вказує на те, що будь-яка «велика культура – є не просто конгломератом різноманітних явищ, співіснуючих, але ніяк не пов'язаних один з одним, а є єдністю, або індивідуальністю, всі складові котрої пронизані одним основоположним принципом і виражають одну, і головну, цінність. Саме цінність слугує основою і фундаментом будь-якій культурі» [8, 46-47].

Особливе місце в дослідженнях культури посідає *знаково-символічний підхід*. «Прорив до знакового простору передбачає рух свідомості від природи до культури, від «природного» до «штучного», означає навмисний розрив в правильній циркуляції Природи. Знаки розривають безперервність, перетворюючи її в структуровані «відрізки» реальності. За допомогою знака людина організовує світ і відводить собі в ньому певне місце» [1, 39]. З позиції даного підходу знак і/або символ визначають онтологічну сутність культури. Знакам і символам відводиться основоположна роль у формуванні культури. Саме знакові та символічні системи являються єдиною можливим та найбільш ефективним засобом трансформації об'єктивного змісту природи в суб'єктивний зміст культури.

Визначною фігурою в розвитку знаково-символічного підходу прийнято вважати Е. Кассієра. На його думку, культура ґрунтується на символічній активності людини, а людина – «тварина, що створює символи». Культура – це різноманіття культурних артефактів, творчо породжених свідомістю людини і об'єднаних в цілісні утворення – символи. Символи надають артефактам форму і смисл, організовуючи досвід. Порівняно з іншими тваринами людина існує в новому вимірі реальності, який відділяє її від фізичної дійсності й надає можливість для творчого самовиявлення [3, 36]. Наукові праці Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Х. Гадамера, Ю. Лотмана, Р. Якобсона, В. Стьопіна спричиняють величезний вплив на дослідження знаково-символічної сутності культури.

На наш погляд, безсумнівна заслуга знаково-символічного підходу полягає в тому, що саме в ньому закладені основи розуміння культури як інформаційної сутності. Справедливим є зауваження О.Г. Білявської про те, що розуміння культури як інформаційної системи в явній або неявній формі фігурує в багатьох дослідженнях. Таким чином, саме знаково-символічний підхід дозволяє перевести розгляд культури в дещо іншу – інформаційну – площину, що обумовлює й зміщення акцентів при її визначенні. І ми, відповідно, говоримо вже не про знаково-символічний підхід до розуміння культури, а про інформаційно-семіотичний.

Найбільш яскраво така позиція щодо культури представлена в працях Ю.М. Лотмана. Називаючи культуру специфічною «негенетичною» колективною пам'яттю, він розглядає її як механізм регенерування інформації, завдяки

якому минуле не знищується, а піддається відбору і складному кодуванню, переходячи на зберігання, для того щоб з певних умов знову заявити про себе [4, 614–619]. Культура являє собою сукупність всієї неспадкової інформації, способів її організації і зберігання. Таким чином, одним із ключових понять в концепції Ю.М. Лотмана є не лише поняття «знакова система», а й поняття «інформація». Грунтуючись на тлумаченні культури як певним чином організованої знакової системи, вчений виводить на перший план її «інформаційну сутність». Інформація, на його думку, «не факультативна ознака, а одна з основних умов існування людства. Битва за виживання – біологічне і соціальне – це битва за інформацію» [4, 614–619]. Таким чином, вчений відводить інформації центральне місце в житті та долі людства, в процесах формування і розвитку культури.

Такої самої ж точки зору на культуру додержуються й інші вчені. Наприклад В.С. Стьопін пропонує розглядати культуру «як систему інформаційних кодів, що закріплюють історично накопичений соціальний досвід, котрий виступає по відношенню до різних видів діяльності, поведінки і спілкування як їх надбіологічні програми» [9, 342]. Отже, ключовим поняттям у визначенні культури є інформація, що трактується як сукупний історично розвинений соціальний досвід і «частково може усвідомлюватися людьми, але дуже часто вона функціонує як соціальне підсвідоме» [9, 345]. Про такий підхід до розгляду культури пише і А.С. Кармін, визначаючи її як соціальну інформацію, яка зберігається і накопичується в суспільстві за допомогою знакових засобів, створених людьми [2, 24].

Взявши за основу дослідження інформаційно-семіотичний підхід, переходимо до власного розуміння культури, її сутності, внутрішньої організації, особливостей формування і розвитку. З'ясуємо для початку, що собою являє людський (соціальний та колективний) досвід і яким чином він співвідноситься з поняттям «інформація».

Задача виживання – одна з найважливіших задач, що постає перед людиною з перших днів її існування. Вона передбачає знаходження найприйнятніших способів і засобів для подолання тяжких, суворих умов зовнішнього світу, для адаптування в ньому. Успішне вирішення цієї задачі залежить від ступеня поінформованості людини про середовище, в якому вона мешкає.

Сприйняття людиною навколишнього середовища базується на роботі і взаємодії двох головних і взаємопов'язаних між собою внутрішніх систем людини – почуттів та інтелекту. Виходячи з цього, ми можемо говорити про те, що знайомство людини з об'єктивною реальністю являє собою процес перетворення «існуючого зовні» на «внутрішнє», тобто на чуттєво та інтелектуально «опрацьоване». Простіше кажучи, відбувається безпосередня обробка побаченого чи почутого людськими почуттями та людським розумом.

У подальшому відбувається упорядкування того, що було засвоєно людиною, внаслідок чого формуються певного роду знання, тобто – це структурований продукт чуттєво-інтелектуального перетворення дійсності чи її окремих фрагментів.

Накопичення конкретних знань призводить до формування відповідного досвіду. Тому досвід розглядається як комплексне поняття стосовно знань, оскільки він являє собою сукупність знань, набутих на основі і в процесі пізнавальної взаємодії людини з навколишнім середовищем, що передбачає «пропуск людиною реальності через себе», тобто безпосереднє внутрішнє переживання і

осмислення людиною оточуючої дійсності, її чуттєво-інтелектуальне «структурування».

Суттєвою характеристикою досвіду є те, що він може носити як особистісний, так і суспільний характер. В першому випадку досвід стосується конкретної особи. Тобто він одиничний і, в свою чергу, індивідуальний. Суспільний досвід відноситься до цілої спільноти людей. Він накопичується в процесі спільної життєдіяльності людей і направлений на розв'язання проблем глобального масштабу. Суспільний досвід динамічний, тобто знаходиться в постійному розвитку, змінний, удосконалюється з плином часу. Він передається від покоління до покоління, затребуваний протягом століть та тисячоліть. Саме цей різновид досвіду набуває статусу соціального досвіду і являється базисною основою людської культури. Таким чином, основними відмінними рисами соціального досвіду є історизм, динамічність, кумулятивність та універсальність.

Оскільки досвід формується на базі чуттєвого та інтелектуального пізнання людиною зовнішньої реальності, то, розглядаючи соціальний досвід, ми можемо виділити такі його типи як чуттєвий досвід та інтелектуальний досвід. Вони обидва мають багаторівневу організацію.

Узагальнюючи сказане, ми можемо стверджувати, що *соціальний досвід* в цілому – це загальний світовий фонд ієрархічно упорядкованих знань людини про світ, про своє буття, про себе саму. Такий підхід до розуміння соціального досвіду наштовхує на висновок про те, що даний досвід являє собою головне, безпосереднє джерело соціальної інформації. А соціальна *інформація* – це відомості, набуті й накопичені людством протягом всього періоду свого існування та внаслідок своєї чуттєво-інтелектуальної пізнавальної взаємодії із зовнішньою реальністю. Саме з цих причин така інформація має життєво важливе значення та слугує головною умовою і засобом виживання, існування і розвитку людства. Відповідно, розглядаючи соціальний досвід як базисну основу людської культури і джерело соціальної інформації, можна зробити висновок, що культура – це інформаційна система, змінна система даних та відомостей про зовнішній світ, про все, що становить життєву сферу людського буття, яка безперервно «конструюється» і «модифікується».

Таким чином, в направленому на виживання і максимальну адаптацію людини до середовища свого існування процесі пізнання навколишньої дійсності, внаслідок якого накопичується різного роду досвід (як генератор інформації), формується динамічна ієрархічно організована інформаційна система – культура.

Як і будь-яка система, культура являє собою єдність взаємодіючих і взаємопов'язаних складових макро- і мікрочастин (компонентів) – якихось більш або менш значних інформаційних утворень, котрі й становлять дану систему і за допомогою яких вона існує і функціонує. Найбільш значними такими утвореннями є духовна і ментальна база культури.

Основою духовної бази культури є все багатоманіття *чуттєвого досвіду*. Вона являє собою сукупність всіх рівнів чуттєвого досвіду, є результатом розвитку, організації перетворення емоційно-чуттєвих переживань, найвищими формами прояву котрих є душевні й естетичні переживання, що виникають в процесі освоєння людиною об'єктивного світу. А ментальна база культури – це сукупність всіх рівнів інтелектуального досвіду. Вона формується в результаті удосконалення, упорядкування і перетворення *інтелектуального досвіду* людини, накопиченого в процесі освоєння нею навколишньої дійсності. Ця база утворюється завдяки еволюційному розвитку людського інтелекту, що дозво-

ляє перейти від архетипічного осмислення дійсності до складніших типів осмислення – міфологічного, релігійного, філософського і наукового.

Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що культура – це засіб, за допомогою якого відбувається стрімке перетворення накопичених знань, а відповідно, і швидко збільшуваного в свої масштабах досвіду у всезагальний інформаційний ресурс людства.

Однак, як справедливо зауважує Ю.М. Лотман, «визначення сутності культури як інформації» обов'язково «тягне за собою постановку питання про відношення культури до основних категорій її передачі і зберігання» [4, 395]. Вже саме поняття «інформація» передбачає наявність якогось середовища, в якому вона зберігається і передається. У такій якості виступають штучно створені інформаційні носії, основним призначенням яких є трансляція набутих знань між поколіннями, зберігання отриманого людством досвіду та накопичення соціально значущої інформації, від якої залежить виживання людини як виду, її прогресивний розвиток і повноцінне існування.

До найбільш надійних, довговічних і ефективних засобів зберігання і передачі інформації відносяться матеріальні носії. Першими проявами «матеріалізації» людського досвіду з метою його передачі нащадкам можна вважати різноманітні знаряддя праці, що збереглися до наших днів – мікроліти, скребки, наконечники стріл, сокира, долото тощо.

Поява з часом все більш досконалих знарядь праці і предметів повсякденного життя свідчать про стрімкий розвиток двох головних сфер перетворення фактів зовнішнього світу в знання та досвід людини – чуттєвої та інтелектуальної. Ці зміни, в свою чергу, спонукають до створення ще досконаліших і різноманітніших матеріальних засобів зберігання і перетворення соціально значущої інформації. Саме таким засобом є мова.

На думку багатьох вчених мова – не лише унікальний матеріальний носій інформації, неповторний в своєму роді артефакт культури, унікальне культурне досягнення, але й особливе знакове середовище, створене людством в боротьбі із загрозою вимирання. Ряд дослідників відмічають особливу роль знаків у зберіганні й передачі соціально значущої інформації. Так, Ю.М. Лотман неодноразово підкреслює, що формування культури – це перетворення деякого відрізка дійсності в «зафіксовану певним чином інформацію». «Лише переведення в ту чи іншу систему знаків може стати досягненням» колективної пам'яті, котра і являє собою культуру [4, 397]. В. С. Стьопін також звертає увагу на те, що передача інформації від покоління до покоління можлива лише внаслідок її закріплення в знаковій формі, в якості змісту різноманітних семіотичних систем [9, 345]. Поява знакових засобів фіксації і трансляції інформації є переломним моментом у розвитку культури як інформаційної системи. Як стверджує Ю.М. Лотман «можливість концентрації і зберігання засобів підтримки життя – накопичення інформації – набуває виключно нового характеру з моменту виникнення знаків і знакових систем... і оскільки саме після цього виникає специфічно людська форма накопичення інформації, культура людства будується як знакова» [4, 396].

Отже, аналіз культури як інформаційної системи не може бути повним без урахування третьої і головної складової культури – її матеріально-знакової бази. Вона так само, як духовна та ментальна, має ієрархічно упорядковану організацію. В основі її формування і розвитку лежить процес неухильного вдосконалення матеріально-знакових засобів і форм зберігання і передачі поступово накопиченої інформації, удосконалення її матеріальних носіїв – від примітив-

них артефактів (знарядь праці та предметів побуту) до мови і далі до новітніх відкриттів в галузі сучасних інформаційних технологій.

Підводячи підсумки, виділимо найважливіші положення щодо розуміння культури. Культура – це створена людиною «нова дійсність», «нове інформаційне середовище» її існування. Головним і безпосереднім джерелом формування культури є сукупне багатоманіття чуттєвого та інтелектуального досвіду, що набувається і накопичується в процесі пізнання зовнішньої реальності. Запам'ятовування, відтворення, переробка (обробка), оновлення всього чуттєво та інтелектуально досягнутого, що являє собою певного роду інформацію, можливе завдяки створеним людиною об'єктам – носіям соціальної інформації. В якості носіїв соціально значимої інформації виступають різноманітні матеріальні засоби або форми зберігання та передачі людського досвіду і знання. Всі матеріальні засоби як інформаційні носії культури формують її третю фундаментальну складову – матеріально-знакову базу, особливе місце в якій посідає мовний знак.

Отже, ми можемо зробити висновок, що культура – це багаторівнева інформаційна система, що зберігає і передає від покоління до покоління духовно-ментальну спадщину людства завдяки різноманітним, створеним безпосередньо людьми, матеріальним засобам – носіям інформації. З найдавніших часів свого існування культура ознаменовується постійною конвертацією духовно-ментального в матеріально-знакову форму, накопиченням і трансляцією, що і призводить до перетворення природного середовища в штучне, тобто в середовище, створене людиною в процесі її еволюційного розвитку і пізнання реального світу, – в середовище культурне.

Таким чином, шлях до реальності нового століття лежить через синтез інформації і культури, тобто поєднання соціально-гуманітарних ідей, природничого знання і художнього освоєння дійсності.

Література

1. Домников С.Д. Мать-земля и Царь-город. Россия как традиционное общество. [Текст]/ С. Д. Домников. — М.: Алетейа, 2002. — 672 с.
2. Кармин А.С. Культурология: учебник [Текст] / А.С. Кармин, Е.С. Новикова. — СПб.: Питер, 2006. — 464 с.
3. Кассирер Э. Логика наук о культуре / Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. — М., 1998. — С. 30-41.
4. Лотман Ю.М. Семиосфера [Текст]/ Ю.М. Лотман. — СПб.: Искусство. —2001. — 704 с.
5. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Риккерт. — М.: Республика, 1998. — 413 с.
6. Скворцов Л.В. Информационная культура и цельное знание [Текст]/ Л.В. Скворцов. — М.: Издательство МБА, 2011. — 440 с.
7. Соловьёв А.В. Динамика культуры информационной эпохи: монография [Текст]/ А.В. Соловьёв; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. — Рязань, 2009. — 228 с.
8. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика [Текст]/ П.А. Сорокин; [пер с англ.]. — М.: Астрель, 2006. — 1176 с.
9. Степин В.С. Цивилизация и культура [Текст] / В.С. Степин. — СПб.: СПбГУП, 2011. — 407 с.
10. Тайлор Э.Б. Первобытная культура [Текст]/ Э.Б. Тайлор. — М.: Политиздат, 1989. — 573 с.
11. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.): монографія: [в 2 т.]; [Текст] / В. М. Шейко. — Х.: Основа, 2001. — Т. 1 — 518 с.
12. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): монографія [Текст] / В.М. Шейко, Ю. П. Богуцький. — К.: Генеза, 2005. — 592 с.
13. Hutchins E. Cognition in the Wild / E. Hutchins. — Cambridge: Mit Press, 1995. — 381 p.